

Bâbürlü Dönemi Fıkıh Çalışmalarının İlk Örneklerinden Biri Olarak Bâbür'ün *Mübeyyen Der Fıkh'ı*

Ahmet AYDIN*

Öz: Bu çalışma, Bâbürlü Dönemi'nde oluşan zengin fıkıh mirasının ilk örneklerinden biri olan Bâbür'ün *Mübeyyen Der Fıkh'ı*ni incelemeyi hedeflemektedir. İlmihâl türünde bir eser olan *Mübeyyen Der Fıkh*; kapsamı, sistematığı ve bu literatüre katkıları bakımından araştırma konusu edilecektir. Bâbür'ün eserini, döneminde Çağatay edebiyatının zirve ismi kabul edilen Ali Şir Nevâî'nin (v. 906/1501) bu sahadaki *Sirâcü'l-Müslimîn*'ini geçme hedefiyle kaleme aldığını göstermeye çalışmak çalışmanın temel tezlerinden birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bâbür, Ali Şir Nevâî, ilmihâl, *Mübeyyen Der Fıkh*.

Babur's *Mubeyyen Der Fıkh*: An Early Example of Islamic Law Studies During Mughals Period

Abstract: This study aims to examine the Babur's *Mubeyyen Der Fıkh*, an early example of the rich heritage of fiqh in Mughals Period. *Mubeyyen Der Fıkh*, a book of catechism, will be examined in terms of content and contribution to the literature. The study aims to show that Babur wrote this book to compete with Ali Shir Nevai's *Siracü'l-Müslimin*, the best of Chagatai literature of the time.

Keywords: Babur, Ali Shir Nevai, catechism, *Mubeyyen Der Fıkh*.

Ulemanın budur mining tilegim

Koldagaylar bu iş ara bilegim

Galat u hadşe mundalar bolsa

Tüzseler şefkati eger bolsa

Ta bu iştin sevab tapkaylar

Afv zeylini manga yapkaylar¹

* Yrd. Doç. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ahmetydin@gmail.com

¹ Bâbür *Mübeyyen*'in hatimesinde şu arzusunı dile getirir: “Benim âlimlerden dileğim bu işte bile şunu istemeleridir, burada yanlışlıklar olursa bu yanlışları düzeltsinler, öyle ki bu işten sevap kazansınlar, af dilemeyi ise bana bıraksınlar.” Tanju Oral Seyhan, “Zahuriddin Muhammed Bâbür'ün *Mübeyyen Adlı Eseri*”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 15, 2003, s. 110; Zahirü'd-

Giriş

Hayatını anlattığı ve otobiyografi türünün klasikleri arasında sayılan *Bâbürnâme*² ve *Divân* adlı eserleriyle tanınan, Hindistan'daki Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Bâbü'ün kaleme aldığı çalışmalardan biri, ilmihâl türüne dair *Mübeyyen Der Fıkh* adlı eserdir. *Mübeyyen*, Bâbürlüler Dönemi'nde fıkıh sahasında oluşan zengin literatürün erken dönem çalışmalarından biri olmasının yanı sıra Çağatay edebiyatına dair şöhret bulmuş eserlerden biridir. Manzum olarak yazılan bu çalışma, fıkıh edebiyatındaki nazım geleneğinin Bâbürlüler Dönemi'ndeki ilk örneği kabul edilebilir. Bâbü; siyasi faaliyetleri ve Çağatay edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olarak edebî şahsiyeti ile siyasi tarih, dil ve edebiyat araştırmalarının konusu olmuştur. Bununla birlikte ilmihâl literatürü hakkında az sayıdaki çalışma arasında Bâbü'ün mezkur eseri üzerinde yapılan bir araştırmaya ulaşılamamaktadır. Bu çalışma *Mübeyyen* çerçevesinde Bâbü'ün fikhî görüşlerini ele almayı hedeflemektedir. Bâbü'ün sözü edilen kitabı farklı yazma nüshaları mukayese edilerek Tanju Oral Seyhan tarafından Arap alfabesi ile yazılan Çağataycadan latinize edilerek yayına hazırlanmıştır.³ Çalışmada bu metin esas alınmıştır. Bu eser hakkındaki bir araştırmanın Hint alt kıtasındaki fıkıh birikimine yönelik çalışmalara mütevazı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'de Hint alt kıtasındaki fıkıh çalışmalarını inceleyen araştırmaların yok mesabesinde olduğuna da bu bağlamda işaret etmek gerekir.

Mübeyyen; Bâbü'ün, oğulları Hümayun ve Kamran Mirza'ya akait ve fıkha dair temel meseleleri öğretmek amacıyla yazdığı, 2258 beyitten⁴ oluşan, aruzun failâtün/mefâilün/feilün kalıbı ile kaleme aldığı bir mesnevisidir. Hanefî fıkına göre ilmihâl konularını işleyen bu eserinde Bâbü, Hanefî mezhebinin esas aldığını açıkça ifade etmektedir.⁵ Bâbü, kitabını oğullarına hitaben yazmış olsa da çalışmada “ey ulema”, “ey dost” ve “ey talip” gibi hitap ifadelerinin kullanılması eserin halkın yanı sıra ilimle uğraşan kimselere de yönelik olduğunu

---

din Muhammed Bâbü Mirza, *Mübeyyen der Fıkh*, haz. Tanju Oral Seyhan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004, s. XXXIV, 205.

² Ömer Faruk Akün, “Bâbürnâme”, *DİA*, IV, 405; M. Fuad Köprülü, “Babur”, *İA*, II, 184.

³ Zahirü'd-din Muhammed Bâbü Mirza, *Mübeyyen Der Fıkh*, haz. Tanju Oral Seyhan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.

⁴ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 205.

⁵ Zahirü'd-din Muhammed Bâbü Mirza, *Aruz Risalesi*, haz. İ. V. Steblevoy, Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1972, s. 345-346.

göstermektedir.⁶ Bâbü'ün eserinin girişinde, dinî konularda kesinlikle bilinmesi gereken meseleleri içeren, kendisine kolaylıkla başvurulabilen ve şiirle bu konuları anlatan bir eser yazmayı hedeflediğinden bahseder. Eserini manzum olarak yazmasının şair olma ve şiir yazma hevesinden kaynaklanmadığını da açıkça dile getirir.⁷ İman, namaz, zekât, oruç ve hac konularını ele alan beş fasıldan oluşan bu kitap, Bâbü'ün hayatının son döneminde, *Arûz Risâlesi*'nde ve *Mübeyyen*'in hatime kısmında⁸ açıkça belirttiği üzere 928 (1522) yılında bir sefer sırasında kaleme alınmıştır. Bâbü, *Mübeyyen*'i Hindistan'daki Lûdi Devleti'ne karşı sefere başlamadan önce devletini doğu ve batıya doğru genişletmek ve böylece Hindistan'ı fethetmek üzere Pencap ve Kandahar yönlerine 1519-1524 yılları arasında akınlar yaptığı bir dönemde kaleme almıştır.⁹ Onun bahsettiği bu seferin Kandahar Seferi olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Bâbü, Kandahar'ı eserin yazıldığı 1522 yılında ele geçirmiş ve burayı aldıktan sonra ikinci oğlu Kamran'ı Kandahar valisi yapmıştır.¹⁰ Oğlunun temel fıkıh eğitimini tamamlamak üzere ona bu risaleyi hazırladığı anlaşılmaktadır. *Bâbü'nâme*'nin sözü edilen yıldaki kısmı kayıp olduğundan eserini hazırladığı yer ve eserin yazılış amacından bahseden muhtemel bölümlere dair bilgi elde edilememektedir. Bâbü'ün *Bâbü'nâme*'sinde *Mübeyyen*'i yazdıktan dört yıl sonra 932 (1526) senesinde nazma çevirmeye çalıştığından bahsetmesi¹¹ bu eserin öncelikle nesir olarak kaleme alındığını ve manzum olan son hâline bu yılda ulaştığını göstermektedir.

Mübeyyen yazıldıktan sonra büyük ilgi görmüş bir çalışmadır.¹² Bâbü'ün teyzesinin oğlu ve onun dönemine şahitlik eden bir tarihçi olan Mirza Haydar Duğlat¹³ *Tarih-i Reşidî*'sinde, Bâbü'ün oldukça kullanışlı olduğunu söylediği bu manzum fıkıh kitabının büyük kabul gördüğünü belirtmektedir.¹⁴ Berezin'in

⁶ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 90, 142, 144, 200.

⁷ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 2, 118, 204.

⁸ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 205.

⁹ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947, II, 17.

¹⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 18; Jean Paul Roux, *Büyük Moğolların Tarihi Babur*, çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008, s. 319.

¹¹ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 454.

¹² Seyhan, "Bâbü'ün Mübeyyen Adlı Eseri", s. 95, 100; Üzeyir Aslan, *14-16. Yy. Çağatay ve Azeri edebiyatı*, 2. bs., İstanbul: Kriter Yayınları, 2011, s. 100; Akün, "Bâbü", *DİA*, IV, 399; Köprülü, "Babur", *İA*, II, 185.

¹³ Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 2.

¹⁴ Mirza Haydar Dughlat, *Tarih-i Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan*, trc. W.M. Thackston, Cambridge: Harvard University, 1996, s. 103.

yaptığı neşirden Bâbü’ün; Mâveraünnehir fakihleri tarafından kitabının tanınip bilinmesini istediği, fetva verecekler için bir el kitabı olmasını hedeflediği, hakkında şerh yazılması ve Farsçaya da tercüme edilmesini arzu ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Aşağıda eserin müellifinin hayatı üzerinde kısaca durulduktan sonra söz konusu bu çalışma kapsamı, öne çıkan özellikleri, literatüre katkıları ve tenkit edilmesi gereken yönleri bakımından inceleme konusu edilecektir. Ayrıca bu eser yakın bir dönemde kaleme alınan Çağatay edebiyatının şöhret bulmuş ismi Ali Şir Nevâî’nin (v. 906/1501) bu sahadaki *Sirâcü’l-Müslimîn*’i ile mukayese edilmeye çalışılacaktır.

I. Müellifi

Zahiruddin Muhammed b. Ömer Bâbü Mirza, 888’de (1483) Timurlular Dönemi’nde (1370-1507) Fergana’da doğmuştur. Zahiruddin Muhammed isminin telaffuzu zor geldiğinden Bâbü olarak isimlendirilmiştir. Timur’un torunlarından Fergana’nın hükümdarı olan babası Ömer Şeyh Mirza’nın aniden vefatı üzerine küçük sayılabilecek bir yaşta (899/1494) buranın yöneticisi konumuna yükselmiştir.¹⁶ Siyasi mücadelesinin erken döneminde Semerkant ve Buhara gibi şehirlerde hâkimiyet kurmuş ve Maveraünnehir bölgesinde güçlenen Özbeklere karşı mücadele vermiştir. Bir dönem desteğini aldığı, Sünnî olmasına karşın hutbede ve paralarda adını zikrettiği Safevî Devleti hükümdarı Şah İsmail’in Çaldıran’da yenilgiye uğraması sonrasında Semerkant’ta daha fazla dayanamayan ve Özbek istilası karşısında tutunamayan Bâbü,¹⁷ babasından kalan topraklardan çok uzak bir mesafede Afganistan’da Kabil merkezli bir devlet kurma girişiminde bulunmuştur. Burası Hint’e yapacağı seferler için müsait bir zemin oluşturmuştur. 1526 yılında Kuzey Hindistan’daki Lûdiler Devleti’ni yenilgiye uğratarak bu devletin hâkimiyetine son veren Bâbü; Delhi ve Agra’yı aldıktan sonra dedesi

¹⁵ Seyhan, “Bâbü’ün *Mübeyyen Adlı Eseri*”, s. 97.

¹⁶ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtir ve behcetü’l-mesâmi ve’n-nevâzir*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, IV, 314; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t-tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 605-606. Ebû’l-Fazl b. Mübarek en-Nagavri, *Ekbernâme*, haz. Gulam Rıza Tabatabai Mecd, Tahran: Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1372/1953, I, 137-138; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *The Wonder That Was India*, London: Sidgwick-Jackson, 1987, II, 91; Mirza Haydar Duglat, *Tarih-i Reşidî*, çev. Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006, s. 343-344; S. M. Edwards, *Babur: Diarist Despot*, New Delhi: Heritage Publishers, 1977, s. 15-16.

¹⁷ Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 6.

Timur'un meşru varisi sıfatı ile 1526 yılında Bâbürlü Devleti'ni kurmuştur.¹⁸ Bâbü'r 1530 yılında hastalanmış ve oğlu Hümayun'u (1530-1556) hükümdar ilan ettikten sonra Agra'da vefat etmiştir.¹⁹

Çocukluk yıllarında Kur'ân ve İslami ilimlere dair iyi bir eğitim alan Bâbü'r, siyasi mücadelelerle geçen gençlik yıllarında başarılı bir asker olarak öne çıkmıştır. Onun fıkıh eğitiminde; üstadı olarak tanıttığı, Fergana vilayetinde imam, şeyhülislam ve kadıların yetiştiği bir aileye mensup, asıl ismi Abdullah olan Hoca Mevlana Kâdî'nin²⁰ etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yetişmesindeki en önemli isim olarak Bâbü'r'ün, babasından sonra özellikle bu isimden bahsettiği görülür. Gençlik yıllarında onun etkisi altında kaldığını açıkça ifade eden Bâbü'r, “zahit ve muttaki biri olarak yetiştiğini, şarap içmek bir yana şüpheli şeyleri yemekten bile kaçındığını”²¹ ifade eder. Bâbü'r, otobiyografisinden yakın çevresinde yer aldığı anlaşılan ve onunla seferlere iştirak eden Molla Mahmûd adıyla bahsettiği Mevlânâ Mahmûd Farâbî'nin yanında fıkıh dersleri aldığını da dile getirmiştir.²² Bâbü'r'ün yetenekli bir hattat olduğu, Hat-ı Bâbü'rî²³ adı verilen bir yazı türü icat ettiği hatta bu hat ile bir Kur'ân yazarak Mekke'ye gönderdiği²⁴; saz çalan, beste yapan ve aruzu kullanmayı iyi bilen bir isim olduğu ifade edilmektedir.

¹⁸ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, IV, 314; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 6-25; Enver Konukçu, “Bâbü'r”, *DİA*, IV, 395-396; Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâme*, çev. Abdürrab Yelgar, Eymen Manyas, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 27-28, 115-117; Rizvi, *The Wonder That Was India*, II, 91-92; John F. Richards, *The New Cambridge History of India*, Cambridge: Cambridge University, 1995, I, 6-8; Köprülü, “Babur”, *İA*, II, 180-183.

¹⁹ Begüm, Gülbeden, *Hümâyunnâme*, s. 137-138; Konukçu, “Bâbü'r”, *DİA*, IV, 396. Richards, *The New Cambridge History of India*, I, 8-9; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 27; Köprülü, “Babur”, *İA*, II, 183; Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara: Avrasya-Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), 2000, s. 133-146.

²⁰ Zahireddin Muhammed Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabcacı, 2006, s. 195-196.

²¹ Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 366.

²² Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 433, 444, 472.

²³ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, IV, 315.

²⁴ Bkz. Molla Abdülkadir b. Müluşah Bedâuni, *Müntehabü't-tevârih*, çev. G. S. A. Ranking, Delhi: Renaissance Publishing House, 1986, I, 450; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, IV, 314-315; Ali Alparslan, “Babur'un İcad Ettiği Baburî Yazısı ve Onunla Yazılmış Olan Kur'an”, *Türkiyat Mecmuası*, sy. XVIII, 1973-1975, s. 161-168; a.gmlf., “Babur'un İcad Ettiği Baburî Yazı”, *Türkiyat Mecmuası*, sy. XIX, 1977-1979, s. 207-211.

Divân'ında Bâbü'r'ün kendisini bu yönleriyle öne çıkardığı görülür.²⁵ Bâbü'r, eserleriyle Çağatay şiirine ve nesrine önemli katkılarda bulunmuştur.²⁶ Farklı ilim sahalarına dair manzum eserler kaleme alan müelliflerin aynı zamanda birer şair olmaları da bu türde eserler vermelerindeki önemli bir etkidir.²⁷ Bâbü'r'ün de *Divân* adlı eseriyle tanınan bir isim olduğuna ve aruz hakkında müstakil bir çalışma yaptığına bu bağlamda dikkat çekilmelidir.

Gençlik yıllarında içkiden uzak durduğunu ifade etmesine rağmen hayatının erken döneminde içki içen ve afyon kullanmaya başlayan²⁸ Bâbü'r'ün içki içilen ve şarkı söylenen meclisler tertip ettirdiği; avlanmayı, spor ve eğlenceyi seven bir isim olduğu bilinmektedir.²⁹ *Bâbü'r-nâme*'si yirmili yaşlarından sonra dostlarıyla içki içtiğini gösteren örnekler ile doludur. İçkiye olan düşkünlüğü otuzlu yaşlarından sonra giderek artmış ve kırk dört yaşına kadar bazen aşırıya kaçacak biçimde devam etmiştir.³⁰ Bâbü'r, Hindistan'ın fethi sırasında Rana Sanga ile savaşmaya başlamadan önce 933 (1527) senesinde *Divân*'ında da dile getirdiği üzere³¹ şarap içmekten tevbe etmiştir.³²

Bâbü'r'ün, fethettiği bölgelerde imar faaliyetlerine önem verdiği; Panipat, Sambal ve Delhi gibi şehirlerde çok sayıda cami yaptırdığı³³ ve tayin ettiği kadınlara iktalar verdiği belirtilmektedir.³⁴ Onun fethettiği Hint bölgesine bıraktığı önemli

²⁵ Bilâl Yücel, *Bâbü'r Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1995, s. 14, 126, 182, 314.

²⁶ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, IV, 314; Edwards, *Babur*, s. 38-39; Ertuğrul Yaman, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 76-77; Ali Fuat Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 24; Konukçu, "Bâbü'r", *DİA*, IV, 396; Köprülü, "Babur", *İA*, II, 183.

²⁷ Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 350.

²⁸ Begüm, Gülbeden, *Hümâyunnâme*, 29; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, IV, 315.

²⁹ Fernand Grenard, *Babur*, çev. Orhan Yüksel, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 118-120; Edwards, *Babur*, s. s. 39; Rizvi, *The Wonder That Was India*, II, 95; Köprülü, "Babur", *İA*, II, 183; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 29-30.

³⁰ Edwards, *Babur*, s. 77, 79-81, 90.

³¹ Yücel, *Bâbü'r Divânı*, s. 314.

³² Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 530; Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâme*, s. 129; Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 25, 29-30.

³³ Rizvi, *The Wonder That Was India*, II, 213, 290.

³⁴ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, V, 461-462.

miraslardan biri Sünnî İslam inancının bu bölgeye yerleşmesidir.³⁵ Zira Bâbü'ün, Şiileri sapkın bir mezhep, Hinduları ise kendileri ile savaşılmaması gereken pagan inancına sahip insanlar olarak gördüğü belirtilir.³⁶ Yaptığı seferler sırasında hatıratında da dile getirdiği üzere halk arasındaki birtakım batıl inançlara karşı çıkmıştır.³⁷ Hint seferi sırasında ele geçirdiği bölgelerdeki putları yıkmış³⁸ ve önceki padişahların aldıkları ve sünnete uygun olmadığını belirttiği aşırı vergileri de kaldırmıştır.³⁹ Onun Şeriat'a uymayı, meşru olmayan şeylerden kaçınmayı, Kur'ân okumayı, edep ve sünnetleri terketmekten kaçınmayı ve Cenâb-ı Hak sevgisini vurgulayan, Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah Ahrâr'ın (v. 895/1490) *Risâle-i Vâlidîyye*'sini Hindistan'ı fethettikten sonra 935 (1574) yılında⁴⁰ Türkçeye manzum olarak tercüme etmesi⁴¹ bu bölgedeki insanların din ile olan irtibatlarını kuvvetlendirmeye yönelik bir girişimdir. Hatta kendisi de bu tercümenin ardından devlet işlerini bırakıp zahidane bir hayat sürmeyi düşünmüştür.⁴² Bâbü'ün Hindistan'ı ele geçirdikten kısa bir süre sonra vefat etmesi ve Hint topraklarında bulunduğu sırada birçok savaş yapması nedeniyle kültür ve eğitim hayatına dair büyük eserler vücuda getirdiğinden bahsetmek zordur. Bununla birlikte Şahret-i Am adı verilen bir müesseseye bu dönemde kurulmuş olup bu kurumun görevlerinden biri de medreseler inşa etmektir. Bâbürlüler Dönemi'nde özellikle Ekber Şah zamanında eğitim hayatında büyük gelişmeler yaşandığı söylenebilir.⁴³

II. Eser Hakkında Yapılan Çalışmalar

Bâbü, *Mübeyyen*'i Maverâünnehir bölgesindeki Hanefî fakihlerine gerek müftülere yol gösterici olması gerekse fıkhî âlimlerine kaynak teşkil etmesi amacıyla göndermiştir. Bu bölgedeki âlimlerden onu şerh etmelerini ve Farsçaya

³⁵ Richards, *The New Cambridge History of India*, I, 9.

³⁶ Edwards, *Babur*, s. 39.

³⁷ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 300.

³⁸ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 570.

³⁹ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 533-534.

⁴⁰ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 574-575.

⁴¹ Zahirüddin Muhammed b. Ömer Bâbü, *Risale-i Validiyye Tercümesi*, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul: Kitabevi, 2001.

⁴² Bâbü, *Risale-i Validiyye Tercümesi*, s. 15.

⁴³ Bayur, *Hindistan Tarihi*, II, 494-508.

tercüme etmelerini istemiştir.⁴⁴ Bâbü’ün bu isteği kâtibi Şeyh Zeyn tarafından yerine getirilmiş ve *Mübîn* adı verilen bir eser ile *Mübeyyen* şerh edilmiştir.⁴⁵

Modern dönemde *Mübeyyen*’i inceleme konusu eden az sayıda araştırma tespit edilebilmektedir. Bu eserle ilgili ilk çalışmalar Bâbü’ün günümüze ulaşmadığı sanılan *Arûz Risâlesi*’nin bulunması⁴⁶ sonrasında bunu ilk ortaya çıkaran kişinin kendisi olduğunu iddia eden Rıza Nur ile bu risaleyi Bibliotheque Nationale’de bir yazma içinde tespit eden Fuad Köprülü’nün birbirlerine karşı kaleme aldıkları yazılardır.⁴⁷ Rıza Nur, Bâbü’ün *Arûz Risâlesi*’nde Hanefi fıkına dair yazdığını belirttiği muhtasarını⁴⁸ *Arûz Risâlesi*’nin adı zannetmiş, Fuad Köprülü de bu tespitin hatalı olduğunu izah etmiştir. Bâbü ve eserleri ile uzun yıllardır ilgilendiğini belirten Fuad Köprülü “Bâbü’ün *Arûz Risâlesi* ve *Mübeyyen*’i” başlıklı yazısında, Bâbü’ün *Arûz Risâlesi*’nde *Mübeyyen* adlı eserine işaret ettiğini ve ondan seferle ilgili yirmi yedi beyitlik bölümü bu eseri içerisinde naklettiğini söyler. Bâbü, eserini burada *Muhtasar* olarak isimlendirmiştir. Fuad Köprülü “muhtasar” kelimesinin terim anlamıyla değil de küçük eser, risale manasında kullanıldığını belirtir. Ayrıca bu kitabın *Mübeyyin* ve bazı şarkiyatçıların benimsedikleri üzere *Mübîn*⁴⁹ olarak isimlendirilmesini de hatalı bulur. Köprülü’nün çalışmalarında eserin muhtevasına dair detaylı bilgi verilmediği görülür.⁵⁰ Köprülü, *Mübeyyen*’in sanat ve edebî yönleriyle öne çıkan bir çalışma olduğu söylenemese de Bâbü’ün fıkıh sahasıyla uğraşan bir isim olduğunu ve Hanefi mezhebine bağlı bulunduğunu gösterdiğini belirtir.⁵¹

Bâbü’ün eseri müsteşrikler arasında bilhassa Berezin’in neşrinden sonra şöhret kazanmış ise de kitabın adı bir dönem hataen *Mübîn* olarak nakledilmiştir. Sprenger bu eserin ismini *Fıkıh-ı Bâburî* olarak da zikreder. Yukarıda ifade edildiği üzere *Mübîn*, *Bâbü’r-nâme*’nin Farsça tercümesi üzerine yazılmış bir şerhin

⁴⁴ Bâbü, *Mübeyyen*, s. XXIII-XXIV.

⁴⁵ Akün, “Bâbü”, *DİA*, IV, 399.

⁴⁶ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934, s. 241.

⁴⁷ Fuad Köprülü’nün bu risale hakkında verdiği bilgiler için bkz. Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s. 227-235.

⁴⁸ Bâbü, *Arûz Risâlesi*, s. 345.

⁴⁹ Bâbü’ün teyze oğlu olan Mirza Haydar Duğlat’ın *Tarih-i Reşidî*’sinde de bu kitabın adı *Mübîn* olarak geçmektedir. Mirza Haydar Dughlat, *Tarih-i Rashidi*, s. 103.

⁵⁰ Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s. 240-246.

⁵¹ Köprülü, “Bâbü”, *İA*, II, 185.

adıdır.⁵² Bu eserin adı *Der Fıkh-ı Mübeyyen* olarak da kaydedilmiştir. Erken dönem kaynaklarında eserin *Mübeyyen* ismiyle şöhrat bulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Ekber Dönemi'nin meşhur tarihçilerinden biri olan Molla Abdülkadir b. Mülukşah Bedâunî (v.1024/1615) *Müntehabü't-tevârih*'inde bu ismi *Mübeyyen* olarak aktarmaktadır.⁵³

Mübeyyen'in uzun sayılabilecek bir bölümü eksik bir nüshadan alınarak ilk defa Nikolaevich Berézin tarafından Kazan'da *Chrestomathie Turque*'nde 1857 yılında neşredilmiştir.⁵⁴ Bu kitabın ilk tam neşri 1905 yılında *Mübeyyenü'l-İslam* adıyla Taşkent'te Gulam Hasan Taşbasmahanesi'nde taş baskı olarak yapılmıştır. Ayrıca bu kitap Saidbek Hasan ve Hamid Bek Hasan tarafından eserin farklı nüshaları karşılaştırılarak 2000 yılında yeniden Kiril harfleriyle yayımlanmıştır. Berezin'in eseri gibi, bu kitabın belirli bölümlerini yayına hazırlayan çalışmalar da bulunmaktadır.⁵⁵ Eserin zekâtla ilgili bölümü S. Azimcanova tarafından müstakil bir çalışmaya konu edilmiştir.⁵⁶ Türkiye'de bu eser hakkında ulaşılabilen tek çalışma Tanju Oral Seyhan'ın *Mübeyyen der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* adlı kitabı ile aynı müellifin "Zahuriddin Muhammed Bâbü'r'ün Mübeyyen Adlı Eseri"⁵⁷ başlıklı makalesidir. Tanju Oral, *Mübeyyen*'i Bâbü'r'ün kısaca ilmî ve siyasi hayatını ele alan, eseri tanıtan ve dil özellikleri bakımından inceleyen bir bölüm ile birlikte yayına hazırlamıştır. Yukarıda zikredilen makalesinde ise *Mübeyyen* hakkında yapılan çalışmalar, eserin yazılış amacı, muhtevası ve nüshaları üzerinde durulmaktadır. İlahiyat sahasında ise bu metin üzerinde yapılan bir çalışmaya ulaşılamamaktadır.

III. Eserin Dili, Muhtevası ve Sistematiği

Bâbü'r, eserini Arapça yerine Çağatayca yazmayı tercih etmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri Çağatay edebiyatının tarihî gelişiminde bir dönüm noktası sayılan Ali Şir Nevâî'nin etkisinde kalması, yaşadığı dönemde Türkçenin bir ilim dili ve aristokrasi tarafından kullanılan bir dil olarak kabul görmeye başlamasıdır.

⁵² Bedâunî, *Müntehabü't-tevârih*, I, 450.

⁵³ Bedâunî, *Müntehabü't-tevârih*, I, 450.

⁵⁴ Köprülü, "Babur", *İA*, II, 186.

⁵⁵ Seyhan, "Bâbü'r'ün *Mübeyyen* Adlı Eseri", s. 95.

⁵⁶ S. Azimcanova, "Nekotorie Ekonomi- çeskie Vzgljadi Zahir Ad-Dina Muhammada Babura İzlojenrie v 'Mubayine'", *Trudi Duadçat Piyatogo Mejdunarodnogo Kongressa Vostokouedou*, Moskva 1963, III, 203-208.

⁵⁷ Seyhan, "Bâbü'r'ün *Mübeyyen* Adlı Eseri", s. 91-112.

Cengiz'in oğlu Çağatay'ın adına nispetle yapılan bir isimlendirme olan Çağatayca; Moğol istilasından sonra Cengiz'in çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altın-Ordu imparatorluklarının medeniyet merkezlerinde XIII-XIV. asırlarda gelişen, Timurlular Devri'nde özellikle XV. asırda klasik yapıya kavuşan ve zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesini ifade etmektedir. XIV. ve XV. asrın ilk yarısında Timurlular Devri'nde Horasan ve Maverâünnehir'in Herat ve Semerkant gibi kültür ve siyasi merkezlerinde bu dil klasik bir edebî dil mahiyeti kazanmıştır. XIV. asrın başlarında yukarıda arz edilen devletlerin hâkimiyeti altındaki İslam dünyasında başlıca kültür dilinin Farsça olduğu görülür. Sözü edilen asırda Türkçe nüfuz kazanmaya başlamış, yalnız edebî bir dil olarak değil, konuşma dili olarak da sahasını genişletmiştir.⁵⁸ Bâbü'r'ün bıraktığı en önemli miraslardan birinin Türkçenin, fethettiği bölgelerde konuşulması olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹

Mübeyyen'in yazıldığı zaman dilimi Klasik Çağatayca adı verilen döneme tekabül eder. XV. yüzyılda Türk dili (Çağatayca) ile klasik bir edebiyat meydana getirme düşüncesi ile farklı türlerde eserler kaleme alındığı görülür. Bu asırda Çağatayca şiiirler yazan birçok şair bulunmakla birlikte bu dilin bir ilim dili hâline geldiği söylenemez. Türkler arasında yetişip Farsça yazan yüzlerce isim bulunmakla birlikte bu dönemde Çağatayca yazarların sayısı oldukça azdır. Türkçe yazan isimler eserlerini sadece Türkler arasında değil, Fars edebî muhitlerinde de okutabilmek için Farsça yazmayı seçmişlerdir. Ali Şir Nevâî bu yüzyılda manzum ve mensur eserleri ile Çağataycanın Farsça gibi bir kültür ve edebiyat dili olduğunu göstermeye çalışmıştır. XV. ve XVI. yüzyıla kadar bu Orta Asya lehçesini ifade etmek üzere Çağatay Türkçesi ifadesinin kullanılmadığı görülür. Bu terimi ilk kullanan isimlerden olan Ali Şir Nevâî, dönemdeki edebî dili "Çağatay Lafzı" terimiyle ifade etmiş, Acem ve Fars edebiyatçılarının hangi üslupla sözlerini ortaya koymuşlar ise kendinin de eserlerini Türk dilini kullanarak Çağatay Türkçesi ile ifade edeceğini belirtmiştir.⁶⁰ Bundan dolayı Klasik Çağatay edebiyatının en önemli temsilcisi olarak Ali Şir Nevâî kabul edilmektedir. Onun Çağatay edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlayan eserleri nedeniyle bu dile Nevâî dili adı da verilmiştir. Nevâî'nin Bâbü'r'ün eserinden önce hadis, fıkıh ve akait konularını ele alan manzum eserler kaleme

⁵⁸ Mehmed Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989, II, 96-98.

⁵⁹ Richards, *The New Cambridge History of India*, I, 9.

⁶⁰ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 154-155; Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5: 9, 2007, s. 176, 197.

aldığı görülür. Türkçe ve Farsça arasında bir mukayese yaparak Türkçenin de bu kadar yeterli bir dil olduğunu göstermek amacıyla Nevâî, *Muhakemetü'l-Lugateyn* adlı eserini (905/1499) kaleme almıştır. Nevâî'nin, vefat etmeden kısa bir süre önce 905/1500 yılında yazdığı, akait ve fıkıh konularını ele alan *Sirâcü'l-Müslimîn*'i⁶¹ (905/1500) onun İslami ilimler sahasında kaleme aldığı başlıca eserleri arasındadır.⁶²

Nevâî'den sonra Çağatay edebiyatının en meşhur ismi olarak Bâbü'r sayılmaktadır. Klasik Çağatay edebiyatı Bâbü'r ile Hindistan'da yayılma göstermiştir.⁶³ *Bâbü'r-nâme* Çağatay nesrinin önemli örneklerinden biri sayılmaktadır.⁶⁴ Nevâî ile altın çağını yaşayan Klasik Çağatay edebiyatı bu dilde divanlar tertip eden; dinî, ahlaki ve tarihle ilgili konularda eserler yazan Muhammed Salih, Şeybânî Han, Ubeydî ve Bâbü'r gibi isimler ile varlığını güçlendirmiştir. Bu dönemde Çağatay edebiyatı; Şeybâniler ile Orta Asya'da, Bâbü'r'lüler ile Hindistan'da varlığını devam ettirmiştir.⁶⁵

Bâbü'r'ün döneminde bu dilde yapılan fıkıh çalışmalarına, aynı zamanda bir divan şairi olan Özbek Hükümdarı Şeybânî Han'ın fıkıh risalesi örnek verilebilir. Köprülü'nün kendi özel kütüphanesinde bulunduğundan bahsettiği bu çalışma *Şeybânî Han Risâle-i Ma'ârif* adıyla yayımlanmıştır.⁶⁶ Bâbü'r, hatıratında kendisinin düşmanı ve tecrübeli bir isim olarak bahsettiği Şeybânî Han ile girdiği siyasi mücadeleden bahseder.⁶⁷ Bununla birlikte onun hakkındaki eleştirileri ve olumsuz ifadeleri Bâbü'r'ün, hatıratındaki tarafsız tutumunu zaman zaman terk

⁶¹ Eserin metni ve içeriği hakkında bkz. Tanju Oral Seyhan, "Ali Şir Nevayi-Sirâcü'l-Müslimîn 1 (Giriş-Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2: 4, 2005, s. 88-120.

⁶² Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî", *DİA*, II, 449-453.

⁶³ Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, s. 124; a.gmlf., "Bâbü'r'lü Devleti'nde Türkçe", *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, sy. 17, 2004/2, s. 164-167; Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, VIII, s. 173-174.

⁶⁴ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 6. bs., İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1985. II, 103; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 175.

⁶⁵ Necla Pekolcay, *İslami Türk edebiyatı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1981, s. 260-263; Ölmez, "Çağatay Edebiyatı", s. 179-180, 183, 187-189, 193-194, 197, 200; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 149, 154-155; Aslan, *14-16. Yy. Çağatay ve Azeri Edebiyatı*, s. 13, 16, 19, 33-34; Cemal Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatı*, Ankara: Gazi Kitabevi, ts., s. 279, 281; Ali Fuat Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 13, 119-121, 124.

⁶⁶ Gülşen Seyhan Alışık, *Şeybanî Han Risale-i Ma'ârif*, İstanbul: y.y., 2002.

⁶⁷ Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 230, 237-239, 244-246, 401-402.

ettiğinin en önemli örneklerindendir.⁶⁸ Nesir olarak kaleme alınmış bu eser Şeybânî Han'ın 913/1507'de Herat'ı ele geçirmesinden sonra oğlu Muhammed Timur Bahadır için Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır.⁶⁹ Bâbü'ün eseri hem telif tarzı hem de sistematik açısından bu eser ile benzerlik göstermez. Şeybânî Han; eserinde temel olarak namaz konusunu ele almakla birlikte bazı dua ve zikirlerden, kız çocuklarını iyi yetiştirmenin ve çocuklara adil davranmanın öneminden, Allah'ın doksan dokuz isminden ve kabir ziyaretlerinden bahsetmektedir.⁷⁰ Bâbü'ün çalışması muhtevası bakımından bu eserden oldukça kapsamlıdır. Bir diğer örnek Şeybânî Han'ın küçük kardeşi Mahmud Han'ın oğlu, Şeybânîlerin 1532 yılında Buhara'da tahta geçen dördüncü hükümdarı Ubeydullah Han'dır (v. 1539). Eserleri arasında Çağatayca yazdığı *Kitab-ı Mukaddimetü's-salâtmanzûme fi hakkı mesâil-i vuzu* adlı taharet, namaz ve oruç hakkındaki 158 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış çalışması dikkati çekmektedir.⁷¹

Nevâî'nin Türkçe yazdığı şiirleri ve yaptığı besteleri öven Bâbü'ün onun ilmi şahsiyeti hakkındaki ciddi eleştirileri onu geçme arzusunun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bâbü; nezaketiyle meşhur, çok sayıda ve güzel şiirler kaleme almış, herkes ve her iş için bir eser yazmış, birçok şey icat etmiş⁷², itibar sahibi⁷³ bir isim olarak tanıttığı Ali Şir Nevâî'nin eserlerini, hatıratında yer verdiği şairlikleri ile öne çıkan diğer isimlerin aksine, ayrı ayrı zikreder. Bu durum ona olan hürmetinin ve verdiği değerlerin bir yansımasıdır. Bâbü, Semerkant'ı ikinci kez ele geçirdiği h. 906 (1501) senesinde hâlen hayatta olduğundan bahsettiği Nevâî ile yüz yüze görüşme imkânı bulamamıştır. Bununla birlikte bu sırada kendisine bir mektubunun ulaştığından ve arkasına Türkçe bir beyit yazıp bu mektubu geri gönderdiğinden bahsetmektedir. Ali Şir Nevâî'nin vefatından birkaç yıl sonra 912/1507 senesinde Herat'ta bulunduğu sırada onun evinde misafir kalmıştır.⁷⁴ Bâbü'ün, hatıratında, şairlikleri ile öne çıkan divan sahibi çok sayıda isimden bahsettiği görülür. Söz konusu bu isimler hakkındaki genel temayülü şiir

⁶⁸ Fatih Bayram, "Garip Bir Memleket, Garip Bir Sultan: Bâbü'nâme'deki Hindistan", *DÎVÂN İlmi Araştırmalar*, sy. 17, 2004/2, s. 170-171.

⁶⁹ Alışık, Şeybanı HanRisale-i Ma'arif, s. 12.

⁷⁰ Alışık, Şeybanı HanRisale-i Ma'arif, s. 27-102.

⁷¹ Ölmez, "Çağatay Edebiyatı", s. 199-200. Bkz. Talip Yıldırım, "Ubeydullah Han: Risâle-yi Fi-Hakk-ı Mesâil-i Vuzû", *TÜBAR*, sy. XIV, 2003, s. 127-164.

⁷² Bkz. Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 352-353.

⁷³ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 344.

⁷⁴ Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 232, 365.

yazmakta başarılı isimler olmadıkları yönündedir.⁷⁵ Horasan bölgesinin meşhur âlimlerinden biri olan Mevlana Abdurrahman Câmî bu durumun istisnalarındandır.⁷⁶ Bâbü'r'ün söz konusu tenkitlerine en fazla konu olan ismin Ali Şîr Nevâî olduğu söylenebilir. Bâbü'r, onun *Mizânü'l-evzân* adlı aruz hakkındaki risalesinin tenkit edilecek birçok yönü bulunduğu kanaatindedir. Ali Şîr Nevâî, yirmi dört rubai vezninden dört tanesinde yanılmıştır. Bazı bahirlerin vezninde de aynı şekilde hataya düşmüştür. Bâbü'r, bu hataların aruz ile uğraşan kimselerce malum olduğunu söyler. Onun ayrıca Farsça bir divan kaleme aldığını belirten Bâbü'r, bazı beyitlerini beğenmiş olsa da genel olarak bu beyitlerin zayıf ve değersiz olduğunu düşünmektedir.⁷⁷ *Arûz Risalesi*'ni hazırlamasında da Bâbü'r'ün Nevâî'yi geçme düşüncesinin etkisinden bahsetmek mümkündür. Çağatay edebiyatçıları arasındaki divan yazma geleneğini sürdüren Bâbü'r, Nevâî'nin bu konudaki eserini yeterli görmediğinden bu risaleyi yazmıştır.⁷⁸

Nevâî'nin *Sirâcü'l-müslimîn*'i ile Bâbü'r'ün eseri mukayese edilecek olursa *Mübeyyen*'in gerek itikadî gerekse fikhî konular itibarıyla çok daha kapsamlı ve detaylı bir çalışma olduğu söylenebilir. Bâbü'r, Nevâî'nin üzerinde durmadığı birçok konuyu ayrıntılı olarak işlemiştir. 213 beyitten oluşan Nevâî'nin eseri kısa-öz bir üslupla kaleme alınmıştır. *Sirâcü'l-müslimîn*'den (905/1500) 23 yıl sonra yazılan *Mübeyyen*'de ise 2258 beyit yer almakta ve aşağıda görüleceği üzere ibadet konularına dair çok daha ayrıntılı ve geniş bilgiler sunulmaktadır.

Sirâcü'l-müslimîn, ilmihâl eserlerinin genel sistematığına uygun olarak sırası ile akait, taharet, namaz, zekât, oruç ve hac konularını ele almaktadır. Eserin ilk otuz sekiz beyti giriş ve eserin yazılma sebebinin anlatıldığı bölüme ayrılmıştır. Nevâî bu kısımda İslam ümmetine faydalı olması için bu eseri yazdığını, Türk milletinin rahatlıkla anlayabilmesi için sade ve öz bir üslup kullandığını ifade eder.⁷⁹ Bu girişin ardından temel akide konuları üzerinde kısaca durulduktan sonra Hanefî fikhına göre yukarıda ifade edildiği üzere kısa-öz bir tarzda abdestin farzları, sünnet ve müstehapları ele alınmıştır. Müellifin abdestle ilgili olarak tertip ve muvalat gibi kavramları açıkladığı ve ilmihâl eserlerinin telif tarzına uygun olarak kesin rakamlarla farz, sünnet ve müstehapları belirlediği görülür. Namazın farzları ve vaciplerini açıklamadan ve ilgili tartışmalara işaret etmeden

⁷⁵ Bkz. Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 351, 353-354.

⁷⁶ Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 349-351.

⁷⁷ Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 341-342.

⁷⁸ Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", s. 202-203.

⁷⁹ Seyhan, "Ali Şîr Nevayî-Sirâcü'l-Müslimîn 1", s. 88-120.

zikreden Nevâî, kavli ve fiili olmak üzere yirmi olarak belirlediği sünnetlerini de teker teker saymıştır. Eserin kısa ve öz üslubunun zekât ve hac ile ilgili bölümlerde de korunduğu görülür. Bu bölümlerde söz konusu farzları yerine getirmesi gereken kimselerde bulunması gereken vasıflardan bahsedilmiştir. Nisap miktarları ve zekâtın sarf yerleri, ödeme zamanı ve şekli yahut da hacla ilgili olarak ihram, hacın türleri ve edasının nasıl olacağına dair bir açıklama yapılmamıştır.

Bâbü’ün eseri ile işlenen konular, konu başlıkları ve eserin iskeleti bakımından Ali Şir Nevâî’nin *Sirâcü’l-müslimîn*’i arasındaki üslup benzerliği dikkati çekmektedir. Örneğin her iki eser, hamdele ve salvelenin ardından “Kitab Nazmının Sebebi” adını taşıyan bir girişle başlamaktadır. Ali Şir Nevâî bu kısmın ardından “Şeriat’ta Ahkam Şerhi ve Akâid Kavâidinin Edâsı” adını verdiği bir başlığın altında akaidin ve fıkhnın fer’î konularına dair temel meselelerin bilinmesi gerektiğini belirtirken Bâbü’r “Beş Farzın Ta’dâtı” adını verdiği kısımda söz konusu hususları iman, namaz, zekât, oruç ve hac olarak açıkça zikreder. Bu durum Bâbü’ün Nevâî’nin sistematüğini dikkate aldığı kanaatini güçlendirmektedir. Bâbü’r söz konusu bu başlıkla yetinmemiş ve “Mü’menü Bihin Şerhi” adını verdiği bir sonraki başlıkta bu hususları da açıklamıştır. Allah’ın sıfatlarının işlendiği bir sonraki kısımda da Bâbü’r, Nevâî’den daha geniş ve müstakil başlıklar altında detaylı olarak bu sıfatları ele almaktadır. Bâbü’ün, söz konusu ilmî faaliyetinde Nevâî’nin eserini çalışmasının merkezine almadığı aksine onu geçme saikiyle hareket ettiği söylenebilir. Bâbü’ün “Kitabu’s-salât” başlığı altında temizlik ve abdestle ilgili meseleleri de işlemesi ve eserin bölümlerinin ayrı bir hatime ile bitmesi Nevâî’nin kitabının sistematüğü ile arasındaki önemli farklardır.

IV. Mübeyyen Der Fıkh

Fıkh edebiyatı içerisindeki manzum çalışmalarda ilmihâl türündeki eserlerin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. İlk örneklerine VIII/XIV. yüzyılın başlarında ulaşılabilen manzum ilmihâl çalışmaları modern döneme kadar devam eden bir literatür oluşturmuştur. Manzum fıkh metni yazımında klasik bir fıkh kitabının tercüme edilerek nazma aktarılması yaygın bir gelenek olmakla birlikte ilmihâl türündeki eserlerde bu yöntem genelde kullanılmamıştır.⁸⁰ Bâbü’r de eserini hazırlarken telif tarzı olarak tercüme metodundan yararlanmamıştır. Hiçbir Hanefî fıkh eserine doğrudan atıfta bulunmamakla birlikte verdiği bilgilere

⁸⁰ Ahmet Aydın, “Manzum Fıkh Metinleri I”, *Usûl İslam Araştırmaları*, sy. 26, 2016, s. 140.

bakılarak *el-Hidâye*'yi çalışmasının merkezine aldığı; birtakım değişiklikler takdim ve tehirler yapmakla birlikte abdest dualarını Zeylai'nin *Tebyînu'l-Hakâik*'inden⁸¹, hac ile ilgili duaları ise Kâdihân'ın *Fetâvâ*'sından⁸² naklettiği anlaşılmaktadır.

Bu bölümde Bâbü'r'ün çalışması ilmihâl literatürüne olan katkıları, öne çıkan ve tenkit edilmesi gereken yönleri; Babü'r'ün Hanefî mezhebi içindeki tercihleri, verdiği örnekler ve üzerinde önemle durduğu konular çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Zira Bâbü'r'ün ibadetler konusunda birtakım yerel ve örfî uygulamalara değindiği, halk arasında yerleşmiş bidatlere işaret ettiği, ölçü ve miktarları bölgesinde kullanılan birimler üzerinden izah ettiği, yeri geldikçe bazı fıkıh kavramlarını açıkladığı, konuları kendisi ve toplumu için önemli gördüğü meselelerle örneklendirdiği görülür. Fıkıh âlimlerini eleştirdiği hususlara da ulaşılabilen Bâbü'r'ün mezhep içinde müftâbih olan görüşe uygunluk arz etmeyen görüşlere eserinde yer verdiği tespit edilebilmektedir.

Mübeyyen, ilmihâl literatürünün genel sistematığına uygun olarak itikadi meseleleri ele alan bir bölümle başlamaktadır. Bu bölümde Bâbü'r; imanın şartları, Allah'ın zâti ve sübûti sıfatları, meleklerin görevleri, peygamberlerin vasıfları, Hz. Peygamber'in miracı, gösterdiği mucizler, Ehl-i Kible'nin tekfir edilmesi meselesi ve mizan, sırat ve cehennem gibi ahiret hayatıyla ilgili akait ilmine dair konulardan bahsetmektedir.

İtikadi konular bağlamında Bâbü'r imanı dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olarak tarif ederek ameli imandan bir cüz olarak saymamaktadır.⁸³ Allah Teâlâ'nın Zâtı'nın ne cevher ne de araz olduğunu belirten Bâbü'r O'nun fiillerinde illet ve garaz bulunmadığını kabul ederek bu konuda Eşari mezhebinin yolundan gitmiştir.⁸⁴ Kur'ân'ın mahluk olmadığını da Mutezile'ye bir eleştiri olarak vurgulayan Bâbü'r, Ehl-i Kible'nin tekfir edilmesine karşı çıkararak Ehl-i Sünnet'in yaklaşımını savunmuştur.⁸⁵ Bununla birlikte Şiileri kastederek Hulefâ-i Râşidin'e kötü söz söyleyenlerin Şeriat'a göre kâfir olduklarını da açıkça ifade etmiştir.⁸⁶

⁸¹ Krş. Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylai, *Tebyînu'l-hakâik*, Multan: Mektebe İmdâdiyye, ts., I, 7; Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 55-56.

⁸² Krş. Ebû'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansûr Kâdihân, *Fetâva Kâdihân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, I, 277-281; Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 178-193.

⁸³ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 2.

⁸⁴ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 6.

⁸⁵ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 12, 17.

⁸⁶ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 16.

İslam siyaset düşüncesi açısından halifenin Kureyş'ten olmasını savunmakla birlikte Bâbüri siyasi faaliyetleri ve devlet başkanlığını temellendirmek üzere Şeriat'ın padişahı da imam/halife kabul ettiğini, padişahı olan bir İslam toplumunda ona itaatin gerekli olduğunu belirtmesi dikkati çeker. Zira padişaha itaat vaciptir, ona itaat etmeyen ise günahkârdır. Şayet yönetime gelmiş bir padişah zalim bile olsa ona karşı çıkmak haramdır. Bâbüri bu hükmün Şeriat tarafından koyulduğuna şu beyitleriyle vurgu yapmaktadır:

Layık irmes bu işke özge kişi
Kirek uşbu imamıngız Kureşi

Padşehdür ki şer' imam didi
Uşbu ilge halife nam didi

Halk ara kim ki pad-şah-durur
Ta'ating kılmasang günah durur

Ta'at-ı pad-şah vacibdür
Kılmaganga günah vacibdür

Meger ol iş ki ma'siyet bolgay
Kılmasıga anıng cihet bolgay

Pad-şahi egerçi zalimdür
Ehl-i İslam içre hakimdür

Anga kılmak huruc boldı haram
Bu durur şer' içre rabt u nizam⁸⁷

Manzum ilmihâl eserlerindeki itikadi meseleler arasında hilafet konusu tartışılan bir mesele olmamıştır. *Bâbüri'nâme*'sinde⁸⁸ kendisini halife olarak gördüğü anlaşılan Bâbüri'nün *Mübeyyen*'indeki ifadeleri bu bağlamda anlam kazanmaktadır.

Fıkhi meselelere öncelikle bir mezhebe intisabın anlamı ve değerini tartışarak başlayan Bâbüri, Ehl-i Sünnet'in dört büyük fıkhi mezhebenden birine uyulması gerektiğini belirtmekte, hepsinin hak üzere olduğunu ve Şeriat'ın hükümlerini yerine getirdiklerini kabul etmektedir. Hangisine uyulursa kurtuluşa erileceğini

⁸⁷ Bâbüri, *Mübeyyen*, s. 18-19.

⁸⁸ Bâbüri, *Bâbüri'nâme*, s. 538, 542.

bildiren Bâbü'r kendisinin Ebû Hanife'nin mezhebine uyduğunu açıkça ifade eder.⁸⁹

Namazda imamet konusunu ele alırken fasık, zahit, zalim ve âbit her kim imam olursa onun arkasında namaz kılmanın caiz olduğunu belirten Bâbü'r, muktedilerin bu durumda namazlarının kabul olacağını dile getirir.⁹⁰ Bâbü'r burada işaret etmemiş olsa da Hanefî mezhebinde fasıkın imameti geçerli sayılmakla birlikte mekruh görülmüştür.⁹¹ Bâbü'r ilmihâl eserlerinin genel muhtevasına uygun olarak bu meseleyi derinlikli olarak işlemekten kaçınmıştır.

Namazın farzlarından biri olarak taharet konusunu işlerken bu konuyu namaz kılınacak yerin, elbisenin, bedeninin ve suyun temizliği başlıkları altında işlemesi dikkati çeker. Bu konuda fıkıh âlimlerini eleştiren Bâbü'r namaz kılınacak elbise, yer ve abdest suyunun temizliğinin üç temel farz sayılmasını isabetli bulmamakta, bedeninin de temiz olmasını ayrı bir farz olarak değerlendirmektedir. Ona göre fakihler beden ile elbiseyi tek bir şey olarak saymaktadır. Oysaki bedeninin temiz olması elbisenin temiz sayılmasını, elbisenin temiz olması da bedeninin temiz kabul edilmesini gerektirmez.⁹² Bâbü'r söz konusu tenkidini şu beyitlerinde dile getirmiştir:

Şart-ı avval ki ol taharattur
Bil bu üç farzdın ibarettür

Biri yir biri ton biri su durur
Ol on ikkidin üçü uşbudur

Bu taharat bedende dağı kirek
Tört olur farz anıng ile bi-şek

Fukaha farzlarını kim atamış
Paklikle fariza üç sanamış

Dime kim birni unutuurlar
Tenni vü tonnu bir tutuurlar⁹³

⁸⁹ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 19-20.

⁹⁰ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 20.

⁹¹ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1990, II, 392-393.

⁹² Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 29.

⁹³ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 29.

Hanefî mezhebinin furu'-i fıkha dair temel eserlerinde ve ilmihâl türündeki çalışmalarda Bâbü'r'ün tespit ettiği üzere temizlik konusu bahsedilen durumlar çerçevesinde ele alınmaktadır.⁹⁴ Bedenin temizliği meselesi ise necis şeylerin ve necasetin giderilmesinin konu edildiği müstakil bölümde işlenmektedir.⁹⁵ Örneğin 16. yüzyılın mutasavvıf şâirlerinden ve bir Halveti mürşidi olan Halîlî-i Mar'aşî ismiyle tanınan Halîlî b. Yusuf b. Hayreddin b. Hatîb'in, Hanefî mezhebini esas alan aynı dönemde yazılmış *Ravzatü'l-Îmân* (986/1578)⁹⁶ adlı ilmihâl türündeki eserinde dizler, eller, alın ve ayağın altına temas ettiği yerlerin temizliğinden hatta seccadenin boyunun yetmemesi hâlinde önceliğin ayağın altına serilmesi olduğundan bahsedilmekle birlikte beden temizliği konu edilmemektedir.⁹⁷

Suların temizliği hususunda akarsuların temiz ve temizleyici kabul edildiğini belirten Bâbü'r, içinde necis bir şey ölmüş olsa da hükmün değişmeyeceğini belirtir. Fakat suyun yarısı yahut da çoğuna bu necaset ulaşmış ise bu su kirli-pis sayılmalıdır. Durgun suyun ise en az miktarı konusunda Bâbü'r, şayet suyun bulunduğu yer kare biçiminde ise havuzun çevresinin en az kırk kar (uzunluk birimi), daire biçiminde ise 36 kar olması gerektiğini söyler. Suyun bulunduğu yerin enine göre değil de boyuna göre hesaplanması durumunda ise bu yerin uzunlamasına yüz kar ölçüsünde olması gerektiğini dile getirir. Ona on ölçüsündeki suyun ise temiz olduğunu, bunun akarsu gibi kabul edileceğini belirtir.⁹⁸ Hanefî mezhebinde durgun suların rengi ve tadı değişmiş ise bu su necis kabul edilir. İki kulle miktarına ulaşan suyun necis sayılmayacağını bildiren rivayet⁹⁹ etrafında gelişen tartışma suların hükmü konusunda Hanefî ve Şâfiî âlimleri arasındaki temel ihtilaf mevzularından biridir. Kâsânî'nin de işaret ettiği üzere bu tartışma çok su ile az suyu birbirinden ayırt edecek kıstasın belirlenmesi konusundaki görüş farklılıklarından ileri gelmektedir.¹⁰⁰ Hanefî fıkıh âlimleri

⁹⁴ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebcut*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989, 1989, I, 44-90; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-Şerâi'*, hk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I, 361-386; Aynî, *el-Binaye*, II, 704-757.

⁹⁵ Örneğin bkz. Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 402, 428; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I, 196.

⁹⁶ Halîlî b. Yusuf b. Hayreddin b. Hatîb el-Mar'aşî, *Manzûme 'ale'l-fikh*, y.y., ts., s. 65.

⁹⁷ Halîlî el-Mar'aşî, *Manzûme 'ale'l-fikh*, s. 20-21.

⁹⁸ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 30-31.

⁹⁹ İbn Mâce, "Tahâre", 75; Ebû Dâvud, "Tahâre", 33; Tirmizî, "Tahâre", 50; Nesâî, "Tahâre", 44.

¹⁰⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 404.

suların temizliği konusunda suyun havz-ı kebîr olmasını esas almakta ve havz-ı kebîrin vasıfları değişmediği müddetçe necis sayılmayacağını ileri sürmektedir. Onlara göre bir suyun havz-ı kebîr sayılmasının kıstası suyun bir kenarında başlatılan hareketin karşı kenara ulaşmayacağı genişlikte olmasıdır. Ebû Hanîfe ve İmâmeyn su kenarında abdest alan yahut da gusleden bir kimsenin su üzerinde yarattığı hareketin karşı kenara ulaşmamasını havz-ı kebîrin ölçüsü olarak esas almıştır. Hanefî fıkıh âlimlerinin esas aldıkları farklı ölçüleri de nakleden Kâsânî bu ölçülerin nakil ile değil, içtihat ile tespit edildiğine işaret etmektedir.¹⁰¹ İmam Muhammed'den havz-ı kebîrin kendi mescidi kadar olduğunu söylediği, buna kıyasla¹⁰² da ona on ölçüsünün belirlendiği ifade edilmekle birlikte¹⁰³ Klasik Dönem Hanefî furu'-i fıkıh eserlerinde havz-ı kebîrin farklı biçimdeki yerlere göre zira ölçüsü kullanılarak tanımlanmaya çalışıldığı görülür. Bir yerin takdir edilerek mi yoksa ölçülerek mi havz-ı kebîr sayılacağına dair farklı yaklaşımlar ve görüşler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴ Sadrüşşeria bu konudaki temel ölçünün mezhep imamlarının belirledikleri yukarıda arz edilen kıstas olduğuna daha sonra bunun ona on ölçüsü olarak takdir edildiğine dikkati çeker.¹⁰⁵ Bâbü'r, söz konusu tartışmalar sonrasında mezhep içinde müteahhirûn âlimleri arasında¹⁰⁶ kabul gören ölçülere dair görüşleri¹⁰⁷ nakletmiştir.

Necasetle ilgili olarak Bâbü'r, necasetin bulunduğu bir yer kurusa, izi ve belirtisi kaybolursa bile yine de oranın temiz sayılmaması gerektiğini belirtmekte, başka bir yerde namaz kılmanın caiz olduğunu söylemektedir. Savaş alanı ve meyhane gibi yerlerde namaz kılmanın mekruh olduğuna bu bağlamda dikkat çeken Bâbü'r, namazın necasetin bulunmadığı yerde kılınması gerektiğini savunmaktadır.¹⁰⁸ Savaş alanları ve içki içilen yerlere yapılan bu vurgu Bâbü'r'ün meseleleri kendisi için önem arz eden konularla örneklendirmesinin bir misalidir. Zira onun yaşadığı döneme kadarki furu'-i fıkhîa dair eserlerde necasetin herhangi

¹⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 70-71; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 405, 410-411.

¹⁰² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 83.

¹⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 71; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 410-411.

¹⁰⁴ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 410-412; Aynî, *el-Binâye*, I, 313, 328-334.

¹⁰⁵ Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhârî el-Mahbûbî Sadrüşşeria, *Şerhü'l-Vikâye*, Amman: Müessesetü'l-Verrak, 2006, I, 48.

¹⁰⁶ Sirâcüddin Ömer b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002, I, 74.

¹⁰⁷ Aynî, *el-Binâye*, I, 335; İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik*, I, 75.

¹⁰⁸ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 34.

bir yolla giderilmesi hâlinde elbisenin yahut da bir mekânın zaruretten dolayı ve insan hayatını zorlaştırmamak için¹⁰⁹ temiz hükmünde olduğu ve buralarda namaz kılınabileceği fakat buradaki topraktan teyemmüm alınmayacağı belirtilmektedir. Bu türde bir necasetin giderildiği yerlerde namaz kılınmayacağı görüşü İmam Züfer'e aittir. İçki dökülen toprak bir arazideki toprakla da istihale sebebiyle teyemmüm alınabileceğini mezhep içinde dile getiren isimler de olmuştur.¹¹⁰ Hanefî fıkıh âlimleri bizatihi necasetin bulunduğu yerde namaz kılınmaması gerektiğine, oraya yakın başka bir yerde namaz kılınabileceğine fakat necasetten uzak bir mekâna gidilmesinin müstehap olduğuna hükmetmektedir. Bu bakımdan meyhane gibi muayyen bir mekândan bahsetmek yerine namaza durulacak ve secde edilecek yerin durumunu değerlendirmektedirler. Az miktardaki necaset bu durumda mazur görülmüştür.¹¹¹ İbadetlerin gerçekleştirileceği yerlerle ilgili olarak kanın ve şarabın kaçınılmaz olarak bulunduğu savaş alanlarını ve içki meclislerini özellikle zikretmesini, Bâbü'r'ün hatıratında birçok kere dile getirdiği üzere bu yerlerde sıklıkla bulunması ile irtibatlandırmak mümkündür.

Furû'-i fıkıh eserlerindeki sistematikten farklı olarak önce necasetle ilgili meselelerden bahseden Bâbü'r'ün daha sonra necaset kavramı ve çeşitleri üzerinde durduğu görülür. Furu'-i fıkıh kitaplarındaki temel tartışmalara sırasıyla işaret eden Bâbü'r; necasetin giderilmesi için üç ya da yedi kere yıkama yapılması, yemek yedikten sonra yeniden abdest alınması, domuz derisi ve insan derisi üzerinde namaz kılmanın hükmü gibi konuları Hanefî mezhebine uygun olarak ele alır.¹¹² Manzum ilmihâllerin birçoğunda bu meseleler ayrıntılı olarak işlenmemektedir. Eserde necasetten taharet kavramı bağlamında yukarıda işaret edildiği üzere beden de temiz olması gerektiğine vurgu yapılmakta ve bu konu müstakil bir başlık altında ele alınmaktadır.¹¹³ Yaşadığı bölgede insanların idrarı ve beveli gelmemesi durumunda da istinca yaptıklarını ve bunun bir bidat olduğunu söyleyen Bâbü'r bu konuda insanları uyarmaktadır.¹¹⁴ İdrar tutma konusunda bir

¹⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 197.

¹¹⁰ Bkz. Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, Beyrut: Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, ts., I, 33-34; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 442; Sadrüşşeria, *Şerhü'l-Vikâye*, I, 95-96; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 200-202.

¹¹¹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 433.

¹¹² Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 38, 40-41.

¹¹³ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 41.

¹¹⁴ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 41.

rahatsızlığı ve özüründen bahseden Bâbü'r, abdesti bozan durumlar bağlamında buna işaret eder ve şifa olacak bir çözüm bulamadığından yakınır ve Allah'tan yardım diler.¹¹⁵

Abdestin müstehapları çerçevesinde abdeste başlarken, ağza ve burna su verirken, başı meshederken vb. okunacak dualara yer vermesi bu kitabı ilmihâl kitaplarının birçoğundan ayırmaktadır.¹¹⁶ Abdest konusunda çoraba mesh edilmesine karşı çıkan Bâbü'r, keten bezler gibi şeylerden yapılan bu türde giyeceklere mesh edilemeyeceğini savunmaktadır. Şayet çorap boğazlı bir terlik türünde ise o zaman buna mesh edilebileceğini kabul eder.¹¹⁷ Mestler konusunda Hanefî mezhebinde mestin, içine dışarıdan bir necaset girmeyecek derecede sağlam, sıkı dokunmuş ve dayanıklı olması esastır. Mestin üzerinde bir delik ve yırtık bulunması durumunda mestler üzerine meshin geçerliliğinin tartışılması da bu esasa ilişkindir. Kalın ve sık dokunmuş çoraplar da ıslaklığı içine geçirmemesi şartı ile Hanefî mezhebinde mest kapsamında değerlendirilir. Ebû Hanîfe'nin vefatından birkaç gün önce daha önceki fetvasını değiştirip bu yönde hüküm verdiği ifade edilmektedir.¹¹⁸ Hz. Peygamber'in çorap üzerine mesh yaptığını bildiren rivayetler bulunmaktadır. Ebû Hanife'nin de içinde bulunduğu çok sayıda fıkıh âlimi altına taban geçirilmiş çorapların üzerine mesh yapılabileceği hususunda ittifak içerisindedir.¹¹⁹ Bâbü'r'ün meshin geçerli olduğunu ifade ettiği çoraplar bu türdendir. Yerel uygulamalara işaret etmek üzere Bâbü'r o dönemde ketenden yapılan bu tür giyeceklerin hükmünü özellikle ele almıştır. İlmihâl türündeki çalışmalarda zaman ve zeminin değişmesine bağlı olarak bölgesel farklılıkları ifade eden ayrıntılara ulaşmak mümkündür.

Bâbü'r teyemmüm alabilmek için suyun en az bir mil (2 km) uzakta olması gerektiğini belirtir. Mili ise dört bin adım olarak tarif ederek Hintlilerin onu bir küruh ölçüsü olarak bildiğini söyler. Bu durum bölgedeki Müslümanların gelenek ve örflerini eserini yazarken dikkate aldığını göstermektedir.¹²⁰ Hatıratında da mesafeleri ifade etmek için bu ölçüyü kullandığı görülür.¹²¹ Bâbü'r, Hanefî

¹¹⁵ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 51-52.

¹¹⁶ Bkz. Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 55.

¹¹⁷ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 57.

¹¹⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 24-25; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 141; İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik*, I, 120-121, 123-124.

¹¹⁹ Mehmet Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹²⁰ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 59.

¹²¹ Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 178, 187.

mezhebinin el kitabı kabul edilen Mevsilî'nin *el-İhtiyâr*'ı ve *el-Hidâye*'de zikredilen bir millik ölçüyü esas almıştır.¹²² Hanefî mezhebinde teyemmüm alabilmek için suyun ne kadar uzakta olması gerektiği hususunda üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Birinci görüştekiler teyemmüm yapmak için suya ulaşınca kadar namaz vaktinin çıkıp çıkmayacağını esas almaktadır. Bu açıdan mil hesabının bir önemi yoktur. İkinci görüştekiler suyu kullanma konusunda bir engel bulunmasını dikkate almaktadır. Uzakta olduğu için suya ulaşamayan kimse ile bir kuyunun başında bulunup da kovası olmayan yahut da eşkıyalar ya da yırtıcı hayvanlar yüzünden oraya yanaşamayan kimsenin durumu arasında onlara göre bir fark yoktur. Hanefî fakihlerinden bazıları ise mesafeyi dikkate almışlar ve bu konuda farklı uzaklıkları benimsemişlerdir. Bu konuda *Zâhiru'r-rivâye*'de bir ölçü belirtilmemekte ve İmam Muhammed'in bir mili bu konuda esas aldığı rivayet edilmektedir. Ebû Yusuf ve Kerhî ise sesin ulaşabileceği noktayı bu konuda yakın mesafe kabul etmişlerdir.¹²³

Tekbir kavramını ele alırken söz konusu fiile bu adın verilmesindeki anlamı açıklayarak Bâbü'r-ün, ibadetlerin hikmetlerinden de bahsettiği görülür. Bu mesele bağlamında niyet etmek ile tahrîm tekbirini getirmenin tek bir seferde yapılmasının zorunlu olduğunu, aralarında bir fasıla bulunmaması gerektiğini savunur.¹²⁴ Ancak Bâbü'r-ün ileri sürdüğünün aksine Hanefî mezhebinde niyetin tekbirden kısa bir süre önce alınması yeterli sayılmakta, Şâfiî mezhebinde ise tekbirin hiç fasılasız niyetin peşi sıra getirilmesi gerektiği kabul edilmektedir.¹²⁵ Hanefî mezhebine göre tekbir ile niyet arasına uzun bir fasılanın girmesi yahut da namaz kılınacak yere yürümek ve abdest almak gibi fiillerin dışında yemek yemek gibi dünyevi bir işin yapılması hâlinde bu namaz geçersizdir.¹²⁶ Bâbü'r-ün naklettiği hüküm Şâfiî'nin görüşüyle uygunluk arz etmektedir.

İki secde arasında oturmak, âmin demek gibi namazın sünnetlerini Hanefî mezhebine göre ayrıntılı olarak ele alan Bâbü'r-ün namazı bozan durumlar arasında avret yerlerinin dörtte birden fazlasının açılmasını namazı mutlak olarak

¹²² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 20; Aynî, *el-Binâye*, I, 480-483.

¹²³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, I, 316-320.

¹²⁴ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 66-67.

¹²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, Mansure: Dâru'l-Vefâ, 2001, II, 224; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, II, 92-93; Necmettin Kızılkaya, "Fıkhi Bir Kavram Olarak Tekbir", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, 2008, s. 348-349.

¹²⁶ İbn Nuceym, *en-Nehrü'l-fâik*, I, 187.

bozan bir durum olarak sayması dikkati çeker.¹²⁷ Zira setr-i avret konusunda mezhep içerisinde avret mahallinin dörtte bir oranında ya da bundan daha az bir miktarı açılan bir kimsenin bu hâlde bir rükün eda etmesi hâlinde namazının bozulacağı görüşü benimsenmiştir.¹²⁸

Seferilikte esas alınacak mesafenin Hanefî mezhebine uygun olarak¹²⁹ orta bir yürüyüşle üç günde alınacak yol olduğunu belirten Bâbü'r, konuyu toplumun dikkate aldığı ölçü birimleri üzerinden de açıklama gereği duymuştur. Yığaç ölçü birimi ile bu mesafeyi hesaplayan Bâbü'r, bu mesafenin on sekiz yığaç, bir yığaçın da üç mil olduğunu ifade eder.¹³⁰ Onun hatıratında da mesafeleri bu ölçü birimi ile ifade ettiği görülür.¹³¹ Bu konu bağlamında Bâbü'r, diğer ilmihâl eserlerinde ele alınmayan bir meseleye işaret ederek askerlerin seferilikte farz namazları kısaltma konusunda padişahın niyetine tabi olduklarını belirtmiştir.¹³² Hanefî fıkıh âlimlerine göre tabi-metbu ilişkisi çerçevesinde askerler, köleler ve eşler gibi bir başkasına tabi ve onun emirlerine uyması gerektiği belirtilen kimseler bu konuda tabi olduklarının niyetine uyarlar. Öyle ki bir köle mevlasının, bir asker de sultanın yahut da komutanının bir yerde on beş günden az kalmak üzere niyet ederek namazını kısaltması durumunda ona uyar ve seferî sayılır.¹³³ Mevsilî bu durumu nassî bir delile dayandırmamakta, bu hükmü askerin komutanına muhalefetinin düşünülmemeyeceğini söyleyerek temellendirmektedir. Namazların kısaltılmasında kişinin gittiği yerde on beş günden az kalmaya niyeti olması yeterlidir. Dâru'l-harbe girerek savaşa giden yahut da bir yeri kuşatan askerler ise bunun istisnasıdır. Zira onların o yerdeki ikameti kendi tercihlerine bırakılmış değildir. Bozguna uğramaları nedeniyle aniden geri çekilmek zorunda kalabilirler. Orada yerleşecekleri kesin olmadığı için evlerine dönünceye kadar namazlarını kısaltabilecekleri hükmü benimsenmiştir.¹³⁴

Bâbü'r'ün "Sahib-i Tertibin Beyânı"¹³⁵ adını verdiği bir başlık altında bu kimselerin durumunu ele alması *Mübeyyen*'in namaz konusunda ilmihâl

¹²⁷ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 76-77, 87.

¹²⁸ Aynî, *el-Binâye*, II, 141-143; İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik*, I, 183

¹²⁹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, I, 468.

¹³⁰ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 89.

¹³¹ Bâbü'r, *Bâbü'r-nâme*, s. 134, 136, 151, 170, 189.

¹³² Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 90-91.

¹³³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, I, 476.

¹³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 80; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, I, 485; Aynî, *el-Binâye*, III, 24-27.

¹³⁵ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 91.

sahasındaki birçok çalışmadan daha kapsamlı bir eser olduğunu göstermektedir. Zira ilmihâllerin birçoğunda bu mesele üzerinde durulmadığı görülür.

Ezan okuması kerih görülen kimseleri Hanefî mezhebinin görüşüne uygun bir şekilde balığ olmayan çocuklar, kadınlar, cünüp, sarhoş ve aklını yitirmiş kimseler olarak belirleyen Bâbü, ezanı dinleyen kimselerin ezan okunurken hiçbir söz söylememesi ve bir iş yapmaması gerektiğine dikkat çektikten sonra bu durumda konuşan veya bir iş yapanın haram işlediğini söylemektedir.¹³⁶ Hanefî fıkıh âlimleri ezanı duyan bir kimsenin namaz davetine icabet etmesi, insanların bu sırada konuşmaları, Kur'ân tilavetine ara vermeleri, selam almamaları ve namaza gitme dışında bir işe koyulmamaları gerektiği görüşündedir. Mamafih yapılan bu türdeki fiillerin haram olduğu savunulmamıştır.¹³⁷

Bâbü'nün, kavramları açıklamasına örnek olarak, Hanefî mezhebine göre cuma namazının çok sayıda insanın birlikte yaşadığı bir yerleşim yerinde kılınabileceği görüşü üzerinde dururken mısır-ı câmi' (مصر جامع) kavramını tarif etmesi gösterilebilir. Bu kavramı padişahın ya da naibinin o gün orada hazır bulunduğu ya da onların izin verdiği bir naibin yer aldığı cami olarak tanımlar.¹³⁸ Hanefî kaynaklarında ise bu kavram cuma kılınacak yerin bir şehir olma vasfını taşıyıp taşımadığı merkeze alınarak tanımlanmıştır. Hanefî fakihleri cuma namazı kılınabilmesi için insanların bir şehirde yaşıyor olmalarını şart koşmuşlardır. İmam Muhammed, emsârın bu şartın sağlanması için yeterli olacağını kabul eder. Ebû Hanîfe emsârı; sokakları, pazarı, bir yöneticisi (vali) ve görüşüne başvurabilecekleri bir âlimi bulunan, içerisinde köylerin var olduğu bir yer olarak tarif eder. Şehre (mısır) bağlı bulunan yerler de şehir hükmündedir. Şehrin finâsı olarak tanımlanan bu yerler, şehrin asli ihtiyaçlarının sağlandığı bölgeleri ifade eder.¹³⁹

Fıtır sadakası olarak yarım sa buğday vermenin yeterli olduğunu hurma ve arpadan ise bir sa verilmesi gerektiğini belirten Bâbü'nün bir sa ölçüsünü dört batman olarak izah etmesi, bir batmanın da iki rıtıl olduğunu belirtmesi,¹⁴⁰ cenaze

¹³⁶ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 94.

¹³⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 44; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, I, 660.

¹³⁸ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 97.

¹³⁹ Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Asl*, Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1990, I, 314; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, II, 188; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 47, 50.

¹⁴⁰ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 104.

namazının hükmünü açıklarken de farzı kifayeyi tarif etmesi kavramları açıklamasına verilebilecek diğer örnekler arasındadır.¹⁴¹

Hanefî mezhebine uygun olarak¹⁴² müekket sünnet saydığı teravîh namazının yirmi rekât olduğunu söyleyen Bâbü'r; her iki rekâtta bir selam verileceğini, dört rekâtta bir de istirahat edilmesi gerektiğini belirtir. Kitabında naklettiği tesbihatın bu arada okunmasını tavsiye eder.¹⁴³ Hanefî fıkıh âlimleri sadece dört rekâtta bir ara vermenin ve dinlenmenin gerekliliğini dile getirmiş ve bunu müstehap saymış, kişilerin bu sırada tesbih ve tehlil ile meşgul olmakta, salavat getirmekte yahut da dinlenmekte muhayyer olduklarını, hangisini yaparlarsa bunun güzel görüleceğini belirtmişlerdir.¹⁴⁴ Bâbü'r teravîh kırlarken Kur'ân'ı hatmetmeyi müstehap saysa da¹⁴⁵ hatim yapmayı sünnet kabul edenlerin ve bu görüşe karşı çıkarak farklı sayılardaki âyetin okunacağını dile getirenlerin bulunmasına bakılarak bu meselenin mezhep içinde ihtilafı olduğu söylenebilir.¹⁴⁶ Ebû Hanîfe'den gelen görüşlerden sadece biri bu yöndedir. Kuvvetli olan görüş on âyet okunması yönündedir.¹⁴⁷ Kâsânî kendi zamanında insanları bu namazdan soğutmamak için daha az miktarda âyetin okunmasını isabetli bulmakla birlikte Merginânî ve Bedreddin el-Aynî (v. 855/1451) gibi isimler halkın tembelliği yüzünden teravîhin hatimle kılınmasının terk edilemeyeceği görüşündedir.¹⁴⁸

Manzum ilmihâllerin büyük bir kısmında kuşluk namazı ele alınmamasına karşın Bâbü'r'ün, bu namazın rekât sayısındaki farklılıklar ve burada okunacak surelerden ayrıntılı olarak bahsettiği ve bu namazda hangi surelerin okunacağını rekât rekât izah ettiği görülür. Aynı şekilde teheccüt namazında okunacak sureleri de ayrı ayrı zikretmiştir.¹⁴⁹ Bu örneklerle bakılarak eserin muhteva ve kapsam açısından bu konuları detaylı olarak ele alan bir çalışma olduğu söylenebilir.

¹⁴¹ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 107.

¹⁴² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 69; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 274-275.

¹⁴³ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 109.

¹⁴⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 69; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 276-277; Aynî, *el-Binâye*, II, 659-660, 664.

¹⁴⁵ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 110.

¹⁴⁶ Bkz. Aynî, *el-Binâye*, II, 666.

¹⁴⁷ Ebû'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansûr Kâdihân, *Fetâva Kâdihân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, I, 208.

¹⁴⁸ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 276; Aynî, *el-Binâye*, II, 666-667.

¹⁴⁹ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 113.

Kusuf namazının cuma namazında imamlık yapan kişi tarafından yavaş bir kıraatle ve uzun bir okuyuş ile iki rekât olarak kıldırılması¹⁵⁰ gerektiğini belirten Bâbü, bu namazın bayram yerinde kılınacağını, burası olmaz ise cuma mescidinde kılınmasının uygun olacağını ifade eder. Bu iki yerde kılmak daha efdaldir. Fakat başka yerde de kılmak caizdir. Söz konusu imamın bulunmaması durumunda bir cemaatin bu namazı kılması mekruhtur.¹⁵¹ Hanefî fıkıh âlimleri ise cuma namazını kıldıran imamın bulunmaması durumunda sultanın izin verdiği bir kimsenin bu namazı kıldıracağını, aksi takdirde insanların ferdi olarak bu namazı kılmaları gerektiği görüşündedir.¹⁵²

Yağmur duasının (istiskâ) bir dua ve istiğfardan mı ibaret olduğu yahut da bunun cemaatle kılınan iki rekâtlık bir namazla mı yapılacağı hususunda mezhep içerisinde ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf yağmur duasını, bir dua ve istiğfar olarak görmelerinden dolayı bunu eda etmek üzere sünnet olan müstakil bir namaz bulunmadığı görüşündedir. Ebû Hanife bu namazın kılınmasını bidat kabul eder. Kerhî gibi isimler insanların tek başına bu namazı kılmasına cevaz vermekte, Ebû Hanife'nin de bu görüşte olduğu nakledilmektedir. Mezhebin önde gelen isimleri bu namazın cemaatle kılınmasına karşı çıkmaktadır.¹⁵³ İmam Muhammed ise yağmur duası için bayram namazı gibi cemaatle kılınacak iki rekâtlı bir namazın bulunduğu fakat bu namaz için bayram namazındaki gibi tekbir getirilmeyeceği görüşündedir. Serahsî yağmur duasının Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un kabul ettikleri hâliyle eda edilmesi gerektiğini delillendirirken Ebû Hanife'nin yağmur duası hakkındaki rivayetin sebeb-i vürûdunu, cuma hutbesi esnasında bir bedevinin Rasulullah'tan (s.a.v.) yağmur için duada bulunmasını rica etmesi olarak kabul ettiğini nakletmektedir. Serahsî bu rivayeti delil getirerek, yağmur duasının Rasulullah'ın (s.a.v.) minberinde yaptığı bir dua olması nedeniyle yalnızca duadan ibaret bir ibadet olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁴ Bâbü, mezhep içerisindeki söz konusu bu görüşün aksine

¹⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 252-253; Aynî, *el-Binâye*, III, 167.

¹⁵¹ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 114-115.

¹⁵² Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 255; Aynî, *el-Binâye*, III, 159.

¹⁵³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 258, 261; Aynî, *el-Binâye*, III, 174-179.

¹⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 76-77; Ahmet Aydın, *İbnü's-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî İnkâtâ Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 103-104.

istiska namazını savunmakta ve bütün Müslümanların bu namaz için bir ovaya toplanmaları ve zimmilerin de buraya gelmemesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁵⁵

İstiskâ namazı/duası meselesinin mezhep içerisinde tartışmalı olması ve Bâbü'r'ün bir tercihte bulunması sebebiyle yukarıda arz edilen konulardan farklı olarak onun konunun delillerini zikretme gereği duyduğu görülür. Bâbü'r, istiskâ namazının sünnete dayandığını ve rivayetin Câbir'den geldiğini belirtmiştir. Bu rivayete göre istiskâ namazı Hz. Peygamber'e dayanan iki rekâtlı bir namazdır. İlk rekâtında Kâfirun Suresi, diğer rekâta ise İhlas Suresi okunur. Bâbü'r namazdan sonra ise eserinde yer verdiği duanın okunması gerektiğini ifade eder.¹⁵⁶ İlmihâl kitapları telif tarzları bakımından meselelerin delillerinin zikredildiği çalışmalar olmamıştır. Zira bu türdeki çalışmaların hedefi halka ve özellikle küçük yaştaki talebelere temel dinî konuları öğretmektir. Bâbü'r de çalışmasında bu yaklaşımı benimsemekle birlikte yaptığı bu tercihi savunmak üzere meselenin delillerine yer vermiştir.

Hanefî mezhebi içinde istiskâ namazını savunan isimler, bu namazdan sonra hutbe verilmesi gerektiği görüşündedir. Ebû Hanîfe hem bu namazın kılınmasına hem de namazın ardından cemaatin toplanarak hutbe verilmesine karşı çıkmıştır.¹⁵⁷ Bâbü'r'ün ise bu namazı savunmakla birlikte hutbeden hiç bahsetmemesi dikkati çeker. Hanefî mezhebine göre namaz kıldıran imamın elbisesini bu sırada ters çevirmesi gerekir. Toplanan halk ise bunu yapmaz.¹⁵⁸ Bâbü'r hutbeye ve imamın elbisesini ters çevirmesi uygulamasına hiç değinmeksizin yağmur yağması hâlinde üç gün bu namazın kılınacağını belirtmekle yetinmekte ve istiskâ namazı hakkında yetersiz ve eksik bilgi vermektedir.¹⁵⁹ Hanefî mezhebinde üç gün boyunca bu uygulamanın tekrar edilmesi müstehap görülmüştür.¹⁶⁰

Namaz konusunda örfi uygulamalara da değinen Bâbü'r diba (ipekten yapılan bir elbise) adı verilen kırmızı/kızıl renkli, motifler ile işlenmiş elbisenin erkeklere mekruh olduğunu ve bu elbisenin namazda giyilmemesi gerektiğini

¹⁵⁵ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 116.

¹⁵⁶ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 116.

¹⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 258, 261.

¹⁵⁸ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 262; Aynî, *el-Binâye*, III, 179-182.

¹⁵⁹ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 116.

¹⁶⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 263.

belirtmektedir.¹⁶¹ Bâbü, gelenek ve âdetler konusundaki temel yaklaşımını hatıratında şayet atalardan iyi bir nizam kalmış ise ona uygun hareket edilmesi gerektiğini, babalar kötü bir iş yapmışlarsa bunun da iyi bir işle değiştirilmesinin uygun olacağını söyleyerek ifade etmiştir.¹⁶²

Namaz bahsinin ardından zekâta dair meseleleri ele alan Bâbü'ün, zekâtın sarf yerlerinden bahsederken yaşadığı dönemde müellefe-i kulûba artık zekât verilmeyeceğini söylediği görülür. Bu sebepten ötürü de eserinde bu sınıfın hükmünü açıklamadığını belirtir.¹⁶³ Bir kimsenin dağdan meyve ve bal toplaması hâlinde Hanefî mezhebine uygun olarak bunların da zekâta tabi olduklarını ifade eder.¹⁶⁴ Bu türdeki ürünlerle ilgili meseleyi hükme bağlayan rivayetler sebebiyle az ya da çok olsun zekâta tabidirler.¹⁶⁵ Kâfir harbî tüccardan alınacak vergileri de bu konu altında tartışan Bâbü; küfür ehli, Müslüman tüccardan ne kadar alıyorsa bu miktarın alınması gerektiğini söyler. Ancak kâfirler Müslümanların malının tamamını alacak olsalar buna binaen Müslümanlar da onların malının tamamını alamazlar.¹⁶⁶

Bâbü'ün atların zekâtı konusunda zikrettiği hüküm yeterli açıklama yapmamasından dolayı yanıltıcı yahut da hatalı olarak değerlendirilebilir. Klasik Hanefî kaynaklarında atlar ahırda beslenen ve sâime (yılın çoğunu umumi otlaklarda yayılarak beslenen) olmak üzere iki ayrılmaktadır. Ebû Hanîfe erkek ve dişilerinin birlikte bulunduğu sâime olan atların zekâta tabi olacaklarını kabul etmiştir. Atların tamamı erkek ise zekât verilmesi gerekmez. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ise binmek, yük taşımak ya da cihat için kullanmak üzere ahırda yahut da otlaklarda beslenen atlar için zekât verilmeyeceğini kabul etmiştir. Onlara göre sadece ticaret için beslenen atlar zekâta tabidir.¹⁶⁷ Bâbü söz konusu ayrımlara işaret etmeksizin her at için bir miskal yahut da kıymetleri hesaplanarak kırkta bir zekâtı verileceğini mutlak bir hüküm olarak zikreder.¹⁶⁸ Klasik kaynaklarda işaret edilmeyen yıllık atlarının da zekâtından bahseden Bâbü,

¹⁶¹ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 36.

¹⁶² Bâbü, *Bâbü'nâme*, s. 361.

¹⁶³ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 129.

¹⁶⁴ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 132.

¹⁶⁵ Mevslî, *el-İhtiyâr*, I, 114; Aynî, *el-Binâye*, III, 503-504.

¹⁶⁶ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 127.

¹⁶⁷ Serahsî, *el-Mebcut*, II, 188-189; Kâsânî, *Bedâiü's-sani'*, II, 445-447; Aynî, *el-Binâye*, III, 395-399.

¹⁶⁸ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 125.

insanların; binmeseler, yük taşınmasalar da yılın yarısından fazlasında otlaklarında otlatmaları hâlinde bunların da zekâtını vermekle yükümlü olduklarını belirtir.¹⁶⁹ Yılın yarısına yakını başboş hâlde geçiren yıllık atlarını Bâbü'r, Ebû Hanife'nin fetvası kapsamında değerlendirerek mezhep içi bir içtihatla bulunmuştur.

Oruçla ilgili olarak ru'yet-i hilal konusu çerçevesinde tartışılan tali meselelerden biri, bu sırada güneş tutulmasının gerçekleşmesi ve hilalin gündüz görülmesidir. Bâbü'r bu konuya da eserinde yer vermiş ve mezhebe uygun olarak ramazan hilalinin gündüz görülmesi hâlinde o günün gecesini ay başı bilmek gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁰ Şâfiî ve Hanefî mezhepleri arasında sadece cuma günü nafile oruç tutulması meselesi, bir kimsenin bir öncesi ve sonrasındaki günleri oruçlu geçirmeyecek ise sadece cuma günü oruç tutmasını¹⁷¹ ve orucun haftada sadece cuma gününe has kılınmasını¹⁷² nehyeden iki hadise dayalı olarak ihtilaf konusu olmuştur. İmam Mâlik *el-Muvatta'*da¹⁷³ ilim ve fıkıh ehli hiç kimseden cuma günü oruç tutmayı nehyeden bir görüşün kendisine ulaşmadığını, aksine onlardan bazı kimselerin bugün oruç tuttıklarını ifade ederek bu konuda Ebû Hanife ile aynı görüşü savunmuştur. İmam Şâfiî sadece bugün oruç tutulmasını kerih gördüğünü söylemektedir.¹⁷⁴ Hanefiler ise cumanın faziletli bir gün sayıldığını ve ona tazim göstermek amacıyla bugün oruç tutmanın müstehap olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁵ Mezhep içerisinde Ebû Yusuf bu görüşe muhalefet etmiştir.¹⁷⁶ Bâbü'r, oruç konusunu işlerken bu tartışmaya işaretle sadece cuma

¹⁶⁹ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 120.

¹⁷⁰ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 137.

¹⁷¹ Buhârî, "Savm", 63; Müslim, "Sıyâm", 147; Ebû Dâvud, "Savm", 50; Tirmizî, "Sıyâm", 41, 42; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997, I, 602-603.

¹⁷² Buhârî, "Savm", 63; Müslim, "Sıyâm", 148.

¹⁷³ Mâlik, "Sıyâm", 60; Muhammed eş-Şeybânî, *el-Hucce 'ala Ehli'l-Medîne*, Beyrut: Âlemül-Kütüb, ts., I, 408.

¹⁷⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, VIII, 506; Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, I, 346.

¹⁷⁵ Alâüddin es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, II, 344; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 568. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in yalnızca cuma günü oruç tutulmasında bir sakınca görmedikleri ifade edilmektedir. İbnü'l-Hümâm Ebû Yusuf'un yukarıda arz edilen görüşüne işaret etmemektedir. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Hucce 'ala Ehli'l-Medîne*, I, 497; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 355.

¹⁷⁶ Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhitu'l-Burhânî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, II, 393.

günü yahut da cuma da buna dâhil olmak üzere haftanın üç günü oruç tutmanın müstehap olduğunu dile getirir.¹⁷⁷

Fıtır sadakası hakkında mezhep içerisinde ihtilaf konusu olan nisap miktarından fazla mala sahip olan küçük çocukların malından bu sadakanın verilmesi konusunda Bâbü, fıtır sadakası verileceğini savunan Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'un görüşüne meyletmiştir.¹⁷⁸ İmam Muhammed'e göre zengin olsalar bile çocuklara ve delilere fıtır sadakası vacip olmaz.¹⁷⁹

Hacca gitmek için gerekli bedenî ve mali şartları taşıyan kimsenin o sene hacca gitmesinin gerekliliği bu konudaki emrin fevr mi yoksa terahi mi ifade ettiği meselesi bağlamında tartışılmıştır. Ebû Yusuf ve Kerhî bu emrin hemen yerine getirilmesi gerektiğini aksi takdirde o kimsenin günahkâr sayılacağını söylemektedir. İmam Muhammed ise daha sonraki yıllarda da bu farzın yerine getirebileceğini savunmuştur. Şâfiî de bu görüştedir. Ebû Hanife'den ise her iki yönde de görüşler rivayet edilmiştir.¹⁸⁰ Bâbü, hacca gitmeye gücü yeten kimsenin bu görevi derhâl yerine getirmesi gerektiğini aksi hâlde günaha gireceğini belirterek ismini zikretmeksizin Ebû Yusuf'un görüşüne meyletmiştir.¹⁸¹ Eserde haccın vücup ve eda şartları ayrı başlıklar altında işlenmekte; haccın zamanı, ihrama nerede ve nasıl girileceği, haccın türleri ve ihram yasakları müstakil olarak ele alınmaktadır. Bâbü, hac ibadeti sırasında okunacak duaları ayrı ayrı zikrederek bu dualara eserinde geniş yer vermiştir.¹⁸² Sözü edilen dualar konusunda onun kaynağı *el-Fetâva'l-Hâniyye* ismiyle de tanınan Kâdîhân'ın (v. 592/1196) *Fetâvâ'sıdır*.¹⁸³ Bâbü Kâbe'ye bakmanın da bir ibadet olduğunu İbn Abbas'tan gelen bir rivayete dayanarak savunmuştur. Bu mesele Bâbü'nün konuları açıklarken hadise dayalı delillerine yer verdiği az sayıdaki örnekten biridir. Bâbü mescit adabından bahsederken mescitlere yapılacak yardımın kişinin şahsi malından olması gerektiğini belirtir. Kişinin ancak bu yolla sevap

¹⁷⁷ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 147.

¹⁷⁸ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 104.

¹⁷⁹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, II, 534-535.

¹⁸⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, III, 42.

¹⁸¹ Bâbü, *Mübeyyen*, s. 151-152.

¹⁸² Bâbü, *Mübeyyen*, s. 156, 178-179, 185, 193.

¹⁸³ Krş. Kâdîhân, *Fetâva*, I, 277-281; Bâbü, *Mübeyyen*, s. 178-193.

kazanabileceğini söylemesi özellikle sultanların devlet malıyla yaptırdıkları yahut da tamir ettirdikleri mescitlere yönelik bir uyarıdır.¹⁸⁴

Sonuç

Manzum ilmihâl literatürünün önemli örneklerinden biri olan *Mübeyyen Der Fıkh*, Bâbürlü Dönemi fıkıh çalışmalarının ilk eserlerinden biridir. İlmihâl türündeki klasik eserlerin tertibine uygun olarak kaleme alınan bu çalışmada Bâbü'r'ün Ali Şir Nevâî'nin sistematiği ve başlıklandırmasını dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Eserin her bölümünde hem muhteva hem de derinlik açısından Nevâî'yi geçme düşüncesinin hâkim olduğu söylenebilir. Bâbü'r'ün ilmihâlindeki fikhî faaliyet tarzı incelenecek olursa mezhep içinde müftâbih olan görüşe uygunluk arz etmeyen görüşlere yer verdiği tespit edilebilmektedir. Az sayıda olmakla birlikte Hanefî mezhebi tarafından savunulmayan görüşlerle de meseleleri hükme bağladığı görülmektedir. Bâbü'r'ün mezhep içinde ihtilâflı olan konularda tercihte bulunduğu ve söz konusu tercihini temellendirmek üzere delillere yer verdiği meseleler bulunmaktadır. İlmihâl kitapları, telif tarzları bakımından meselelerin delillerinin zikredildiği çalışmalar değildir. Bâbü'r de eserini telif ederken bu yaklaşımı benimsemekle birlikte yaptığı tercihi savunmak üzere ilgili delillere yer verme gereği duymuştur. Ayrıca onun fıkıh âlimlerini eleştirdiği hususlara da ulaşabilmektedir. Bâbü'r'ün birtakım meselelerde verdiği eksik bilgilerin mezhebin görüşüne uygun olmayan uygulamaların ortaya çıkmasına sebebiyet vereceği söylenebilir. Yukarıda bu duruma dair bazı örnekler zikredilmiştir. Telif tarzı bakımından onun gerekli gördüğü yerlerde fıkıh kavramlarını açıkladığı, ibadetler konusunda birtakım yerel ve örfi uygulamalardan bahsettiği, ibadetlerin hikmetlerine yer verdiği, meseleleri izah etmek için kendisi ve toplumu için önem arz eden örnekler kullandığı, halk arasında yerleşmiş bidatlere zaman zaman işaret ettiği, ölçü ve miktarları bölgesinde kullanılan ölçü birimleri üzerinden ifade ettiği görülür. *Mübeyyen*, dönemin ilim çevreleri tarafından ilgi gören bir çalışma olmuştur. Bilhassa ilmihâl literatürünü ele alan araştırmalar olmak üzere modern dönemde yapılan fıkıh çalışmalarında bu eser hakkında yapılan bir inceleme tespit edilememektedir.

---

¹⁸⁴ Bâbü'r, *Mübeyyen*, s. 35.

Kaynakça

- Abdülhay el-Hasenî, Abdülhay b. Fahrüddin b. Abdilali, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzır*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Akün, Ömer Faruk, "Bâbür", *DİA*, IV, 396-400.
- _____, "Bâbürnâme", *DİA*, IV, 404-408.
- Alâüddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Almaz Yazberdiyev, *Doğu'da Matbu Yayınların Tarihi: 1802-1917 Arap Alfabeli Türkmen Kitapları Kataloğu*, Türkçesi: Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- Alparslan, Ali, "Babur'un İcad Ettiği Baburî Yazı", *Türkiyat Mecmuası*, sy. XIX, 1977-1979, s. 207-211.
- _____, "Babur'un İcad Ettiği Baburî Yazısı ve Onunla Yazılmış Olan Kur'an", *Türkiyat Mecmuası*, sy. XVIII, 1973-1975, s. 161-168.
- Aslan, Üzeyir, *14-16. Yy. Çağatay ve Azeri edebiyatı*, 2. bs., İstanbul: Kriter Yayınları, 2011.
- Aydın, Ahmet, *İbnü's-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî İnkıtâ Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- _____, "Manzum Fıkıh Metinleri I", *Usûl İslam Araştırmaları*, sy. 26, 2016, s. 137-170.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- Azimcanova, S., "Nekotorie Ekonomi- çeskie Vzglyadi Zahir Ad-Diua Muhammada Babura. İzlojenrie v 'Mubayine'", *Trudi Duadçat Piyatogo Mejdunarodnogo Kongressa Vostokouedou*, Moskva 1963, III, 203-208.
- Bayram, Fatih, "Garip Bir Memleket, Garip Bir Sultan: Bâbürnâme'deki Hindistan", *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, sy. 17, 2004/2, s. 169-171.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947.
- Bedâunî, Molla Abdülkadir b. Mülukşah, *Müntehabü't-tevârih*, çev. G. S. A. Ranking, Delhi: Renaissance Publishing House, 1986, I-III.
- Bilkan, Ali Fuat, "Bâbürlü Devleti'nde Türkçe", *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, sy. 17, 2004/2, s. 163-168.
- _____, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Çelebioğlu, Âmil, "Balıkesirli Devletioğlu Yusuf'un Fıkıhî Bir Mesnevîsi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 127-140.
- _____, "Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* içerisinde, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998, s. 348-365.
- Dughlat, Mirza Haydar, *Tarikh-i Rashidi: A History of the Khans of Moghulistan*, trc. W.M. Thackston, Cambridge: Harvard University, 1996.

- Durak, Neslihan, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara: Avrasya-Bir Vakfi Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), 2000.
- Edwards, S. M., *Babur: Diarist Despot*, New Delhi: Heritage Publishers, 1977.
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, VIII, 168-176.
- Erdoğan, Mehmet, "Mesh", *DİA*, XXIX, 301-303.
- Grenard, Fernand, *Babur*, çev. Orhan Yüksel, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Begüm, Gülbeden, *Hümâyunnâme*, çev. Abdürrab Yelgar, Eymen Manyas, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî", *DİA*, II, 449-453.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1997.
- Halîlî b. Yusuf b. Hayreddin b. Hatîb el-Mar'aşî, *Manzûme 'ale'l-fıkh*, y.y., ts.
- Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- İbn Nüceym, Sirâcüddin Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, 6. bs., İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 1985.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed, *Bedâiü's-sanâi' fî tertibi's-Şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Kızılkaya, Necmettin, "Fıkhî Bir Kavram Olarak Tekbîr", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, 2008, s. 347-364.
- Köprülü, M. Fuad, "Babur", *İA*, II, 180-187.
- _____, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1989
- _____, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934.
- Kurnaz, Cemal, *Eski Türk Edebiyatı*, Ankara: Gazi Kitabevi, ts.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Muhammed eş-Şeybânî, *el-Hucce 'ala Ehli'l-Medîne*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- _____, *Kitâbu'l-Asl*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- Nagavri, Ebû'l-Fazl b. Mübarek, *Ekbernâme*, haz. Gulam Rıza Tabatabai Mecc, Tahran: Müessese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, 1372/1953.
- Ölmez, Zühal, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 5: 9, 2007, s. 173-219.
- Pekolcay, Necla, *İslami Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1981.

- Richards, John F., *The New Cambridge History of India: I-5 the Mughal Empire*, Cambridge: Cambridge University, 1995.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *The Wonder That Was India*, London: Sidgwick-Jackson, 1987.
- Roux, Jean Paul, *Büyük Moğolların Tarihi Babur*, çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008.
- Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhârî el-Mahbûbî, *Şerhû'l-Vikâye*, Amman: Müessesetü'l-Verrak, 2006.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüelimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebcut*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Seyhan, Tanju Oral, "Ali Şir Nevayi-Sirâcü'l-Müslimîn 1 (Giriş-Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2: 4, 2005, s. 88-120.
- _____, "Zahuriddin Muhammed Bâbü'ün Mübeyyen Adlı Eseri", *İlmî Araştırmalar*, sy. 15, 2003, s. 91-112.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Mansure: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Şener-Yıldız, H. İbrahim-Alim, *Türk İslam Edebiyatı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Vefâyî, *Revnâku'l-İslam*, haz. Abid Nazar Mahdum, İstanbul: Çile Yayınları, 2010.
- Yaman, Ertuğrul, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Yıldırım, Talip, "Ubeydullah Han: Risâle-yi Fi-Hakk-ı Mesâil-i Vuzû", *TÜBAR*, sy. XIV, 2003, s. 127-164.
- Yücel, Bilâl, *Bâbü Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1995.
- Zahirüddin Muhammed Bâbü Mirza, *Aruz Risalesi*, haz. İ. V. Steblevoy, Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1972.
- _____, *Mübeyyen Der Fıkh*, haz. Tanju Oral Seyhan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.
- _____, *Bâburnâme*, Doğu Türkçesinden çeviren Reşit Rahmeti Arat, önsöz ve tarihi özet Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı, 2006.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyinü'l-hakâik*, Multan: Mektebe İmdâdiyye, ts.